

LEIBNIZOVSKÉ INŠPIRÁCIE V KANTOVOM CHÁPANÍ LOGIKY

EUGEN ANDREANSKÝ, Katedra filozofie a dejín filozofie, Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Košice, SR

ANDREANSKÝ, E.: Leibnizian Inspirations in Kant's Concept of Logic
FILOZOFIA 73, 2018, No 7, pp. 529 – 539

The article deals with Kant's concept of logic on the background of the historical developments of logic taking into account particularly Leibniz's influence. A special attention is paid to its formality emphasized by Kant and inspired by Leibniz. It is the form that is determining the possibility of logic's development. Although Kant later broke with neo-Leibnizian-Wolffian metaphysics, some of Leibnizian traces are still identifiable in his logic (formality quantification, the subject of logic).

Keywords: I. Kant – G. W. Leibniz – History of logic – Subject of logic – Formality of logic

Pohľad do dejín logiky ponúka rôzne prípady kontinuácie myšlienok, preberania inšpiratívnych pojmov či nadväzovanie na tradíciu. Vždy nie je možné jednoznačne identifikovať konkrétne vplyvy, ktoré sa podieľali na formovaní určitej teórie. To patrí k údelu historicko-filozofických výskumov. Historický vývoj logiky je napríklad v porovnaní s vývojom epistemológie o čosi prehľadnejší a priamočiarejší (samozrejme, závisí to od uhla pohľadu a konkrétnej oblasti skúmania), ale ani v tomto prípade nie je núdzou o zaujímavé interpretačné výzvy. Jednou z nich je aj miera Leibnizovho vplyvu na chápanie povahy a postavenia logiky u veľikána novovekej filozofie Immanuela Kanta. Nakoľko bola filozofická a logická spisba G. W. Leibniza pre Kanta produktívna? A aký typ myšlienkového prepojenia v oblasti logiky vôbec možno odhaliť u týchto dvoch významných filozofov? Odpoveď sa nedá formulovať bez priblíženia Kantových úvah o logike.

Kant v dejinách logiky. Kant sa logikou zaoberal prakticky od začiatku svojej akademickej kariéry na univerzite v Kráľovci. Nie je bez zaujímavosti, že ako prednášateľ logiky pôsobil približne štyridsať rokov. Prvé prednášky z logiky viedol v roku 1755 (keď sa okrem iného aj habilitoval) a potom – aj keď s rôznou intenzitou – logiku prednášal až do ukončenia svojho akademického pôsobenia v roku 1796. To, akým spôsobom sa vo svojich teoretických úvahách, ako aj v praktickej úlohe učiteľa, zhostil tejto disciplíny, sa nedá pochopiť bez priblíženia historického kontextu rozvoja logiky. Preto treba zdôrazniť, že Kant pracoval s textami novovekej, prevažne racionalisticky fundovanej proveniencie. Z ponuky kníh a učebníc, ktoré boli pre pestovanie logiky

koncom 17. a začiatkom 18. storočia takpovediac mienkotvorné, najviac vyčnievajú práce prívržencov port-royalskej školy a v nemeckom prostredí aj texty Christiana Wolffa, ktoré mali na Kanta osobitne výrazný vplyv. Logika sa v danom čase a prostredí, pochopiteľne, vykladala v zmysle tradičnej triády učenia o pojme, súde a úsudku, na ktorú nadväzovali epistemologické a metodologické úvahy v rámci tzv. metodiky. Z formálneho hľadiska logika v tomto poňatí (Kanta nevynímajúc) neprekročila prah subjektovo-predikátového počtu.

Je známe, že Kant nadväzoval na vplyvnú prácu G. F. Meiera *Auszug aus der Vernunftlehre*, vydanú v roku 1752. Používal ju pri výučbe a odvolával sa na ňu vo svojich textoch, ktoré boli venované problematike logiky.¹ Platí pre ňu vyššie spomínaná charakteristika, ktorá sa však vzťahuje na podstatnú časť dobovej logickej a didaktickej spisby. Kant síce výdatne čerpal z Meierovej učebnice (ktorú však po pozornom prečítaní doplnil množstvom kritických poznámok), ale aj on sám, či už priamo alebo nepriamo, prispel k produkcii logickej didaktickej spisby. Jeho prednášky z logiky boli v neskoršom období vydávané a používané. Svoj program zameraný na logiku načrtol napríklad v sylabách pre akademický rok 1765/1766 (Kant 1999). Okrem toho aj *Kritika čistého rozumu* sa podľa niektorých bádateľov používala ako učebnica logiky. Charakter *Úvodu* k druhému dielu *Transcendentálnej teórie základov* (teda úvod k *Transcendentálnej logike*) v rámci *Kritiky čistého rozumu* (spomínaný úvod je nazvaný *Idea transcendentálnej logiky*) tomu čiastočne nasvedčuje, aj keď uspokojivo potvrdiť tento predpoklad je dnes už sotva možné (pokúša sa o to napr. R. Pozzo (Pozzo 1998, 296 – 297)). Historická a textová kritika skutočne poukazuje na istú autonómnosť úvodnej časti *Transcendentálnej logiky*, čo naznačuje, že mohla byť napísaná skôr ako zvyšok knihy a Kant s ňou pôvodne mohol mať aj iné zámery. V každom prípade *Kritika čistého rozumu* poslúžila ako základ pre učebnice neskorších autorov J. A. H. Ulricha a L. H. von Jakoba.² Väčší význam pre priame štúdium Kantových názorov na logiku má však jeho *Logika* z roku 1800, vydaná pod redakciou jeho žiaka G. B. Jäscheho (Kant 1800). Hoci táto práca vzbudzuje určité pochybnosti v otázke autorstva, prípadne stupňa adekvátnosti

¹ Takmer vyčerpávajúci zoznam rôznych vplyvov a tradícií, ktoré pôsobili na Kanta v oblasti logiky, opisuje R. Pozzo: „Bola to tradícia novovekého aristotelizmu, ako aj novovekého ciceronizmu, kombinovaná s ramizmom, karteziánizmom a wolffizmom. Musíme osobitne odkázať na obnovenú interpretáciu analytiku u Jacopa Zabarellu a Cornelia Martiniho, kombinovanú s konverziou logiky na dialektiku u Rudolfa Agricola, Filipa Melanchtona a Patra Ramusa, a samozrejme zobrať do úvahy modernizáciu teórie ideí, znovu zavedenú Marsiliom Ficinom a ďalej rozvíjanú Descartom, Lockom, Leibnizom, Wolffom, Baumgartenom a – *last but not least* – Georgom Friedrichom Meierom“ (Pozzo 1998, 300). Prípadom, že v uvedenom zozname sa nachádza aj Leibnizovo meno, hoci je otázne, ktoré z Leibnizových textov venovaných logike Kant v skutočnosti poznal.

² Jedným z priekopníkov používania *Kritiky čistého rozumu* ako učebnice metafyziky aj logiky bol Kantov žiak K. L. Poerschke (Pozzo 1998, 297). Táto skutočnosť, rovnako tak aj sama štruktúra *Kritiky čistého rozumu*, môžu podporiť hypotézu, že daná *Kritika* mala spĺňať viacero úloh odrazu. R. Pozzo v tejto súvislosti uvádza: „Dovoľte mi položiť jednoduchú otázku: Keď Kant začal pracovať na *Kritike čistého rozumu*, chcel napísať učebnicu logiky či metafyziky? Správna odpoveď na túto otázku leží pravdepodobne kdesi uprostred“ (Pozzo 1998, 296 – 297).

a korektnosti Jäscheho záznamu Kantových prednášok, preda len zachytáva obraz Kanta ako logika a učiteľa logiky, a to ako v jeho predkritickom, tak aj v kritickom období. Je zaujímavé, že Jäschem vydaná logika sa ako učebnica na univerzite v Kráľovci používala iba zriedkavo. Dôvodom bolo pravdepodobne to, že uvádzala niektoré staršie a v danom čase už aj Kantom prekonané stanoviská, a to navyše nie najvydarenejšou formou prezentácie (Pozzo 1998, 298). Učebnice a rôzne prehľady logiky programovo nadväzujúce na *Kritiku čistého rozumu*, a teda nevychádzajúce priamo zo záznamov špecifických Kantových prednášok z logiky, naopak, zaznamenali väčší ohlas.

Kant a predmet logiky. Podľa väčšiny bádateľov v oblasti dejín logiky predstavuje Kantovo poňatie a vymedzenie logiky príklad tzv. psychologického prístupu k logike, ktorý vidí predmet skúmania logiky v zákonoch a štruktúrach myslenia (pozri napr. Tugendhat, Wolfová, 1997, 11). V tejto súvislosti treba podotknúť, že takéto hodnotenie sa opiera o viaceré pasáže z *Kritiky čistého rozumu*, ako aj z iných prác, ktoré bezpochyby smerujú k podobne ladeným úvahám. Pomerne jednoznačne to potvrdzuje aj nasledujúce Kantovo vymedzenie logiky: „... vedu o nevyhnutných zákonoch umu a rozumu všeobecne alebo, čo je jedno a to isté, o jednej forme myslenia všeobecne, budeme nazývať *logika*“ (Kant 1980, 320). Kant však na druhej strane často a dôrazne pripomína, že logické skúmanie myslenia neslobodno stotožňovať so psychologickým. Otázka potom skôr znie, nakoľko sa samému Kantovi darilo držať tejto zásady. Ako ešte naznačíme, Kantove úvahy na margo logiky ako vedy skúmajúcej výhradne formy (myslenia) vôbec nemusia vyznievať zastarane, ba v skutočnosti môžu pôsobiť celkom moderne.

Cestu k spravodlivému posúdeniu Kantovho uvažovania o význame a histórii logiky dost' komplikuje vyslovene nešťastné vyjadrenie v *Predslove* k druhému vydaniu *Kritiky čistého rozumu*, kde akoby logike nepriznával nárok na ďalší rozvoj. Podľa Kanta logika ako veda „od Aristotela nesmela urobiť jediný krok späť... Pozoruhodné však je na nej aj to, že doteraz nemohla urobiť jediný krok vpred, a teda podľa všetkého, zdá sa, je uzavretá a dovŕšená“ (Kant 1979, 39). Navyše to, že sa v uvedenom citáte spomína výhradne Aristoteles, navodzuje dojem, že Kant buď nepoznal alebo nehodnotil práce stoikov, niektorých stredovekých logikov alebo Leibniza ako kroky vpred, ktoré logika od čias Aristotela naozaj urobila, a to ešte pred 19. storočím, teda storočím, ktoré predstavovalo revolúciu, pokiaľ ide o nové princípy v logike. Kant totiž akoby nepokladal vklad poaristotelovskej logiky za osobitne významný, pripúšťa len, že „odstránila niekoľko nahraditeľných subtilít a jasnejšie vymedzila prednášanú látku“. Nešlo však len o jediné vyjadrenie na túto tému, Kant sa k motívu exkluzívneho postavenia Aristotela v dejinách logiky vracia na viacerých miestach svojej tvorby. Aristotelovej logike sa podľa Kanta podarilo uchopiť každý moment, v tomto prípade sme ako jeho nasledovníci iba presnejší, metodickjší a usporiadanejší (Kant 1800, 18). Je povšimnutiahodné, že to platí predovšetkým o Leibnizovi a Wolffovi, ktorým Kant (v *Logik Philippi*) priznáva zásluhy pri zlepšovaní zrozumiteľnosti a usporiadanosti (Kant 1966a, 337). Bolo by však veľmi lacným manévrom z dnešnej perspektívy vyčítať Kantovi zlý odhad situácie. Koniec-koncov, Kant nebol až tak ďaleko od pravdy pri hodnotení smeru, akým sa logika vydala od

čias Aristotela vo svojom hlavnom prúde. Vývoj logiky však bolo možné objektivne a celkovo zhodnotiť až po vzniku modernej logiky v poslednej tretine 19. storočia.

Ten istý *Predslov* však prináša aj kritiku novovekého prístupu k logike, lepšie povedané istej tendencie v chápaní predmetu logiky. Zdá sa, že Kant sa dištancuje od pokusov prepašovať do logiky úvahy presahujúce jej formálny rámec. Kritizuje skutočnosť, že viacerí autori do prác z logiky „vsúvali sčasti *psychologické* kapitoly o rozličných poznávacích schopnostiach..., sčasti *metafyzické* o pôvode poznania..., sčasti *antropologické* o predsudkoch“ (Kant 1979, 39 – 40). Na základe toho sa dá usúdiť, že Kant sa staval odmietavo k dopĺňaniu jadra logiky chápanej ako *ars demonstrandi* o psychologicko-epistemologicko-metodologicky zamerané pasáže zahrnuté do tzv. *ars inveniendi*. Logika je v jeho ponímaní veda, „ktorá podrobne vykladá a prísne dokazuje len formálne pravidlá všetkého myslenia“ (Kant 1979, 40). Navyše logika podľa svojho určenia abstrahuje „od všetkých objektov poznania i rozdielov medzi nimi, takže um má v nej do činenia len sám so sebou a svojou formou“ (Kant 1979, 40). Symptomatiký je v tejto súvislosti najmä Kantov striktný apel na formu. Podľa L. Menzela (ale aj iných) je v *Úvode ku Kritike čistého poznania* dokonca „obsiahnuté *prvé rozlíšenie formy a obsahu* v dejinách logiky“ (Menzel 1962, 115, pozn. 12). Významná je najmä skutočnosť, že hoci Kant zásadným spôsobom neprispel k rozvoju formálnej logiky – bol viac filozofom logiky ako logikom –, v oblasti filozofických základov logiky kládol dôraz na formálny charakter logiky.

Práve na základe vymedzenia obsahu a logickej formy možno do istej miery otupiť stanovisko, podľa ktorého Kant nekorektne interpretoval dejiny a rozvoj logiky. Kant počas svojich prednášok z logiky uvádzal aj dejiny logiky, hoci šlo viac-menej o určité fragmenty. V Jäscheho poznámkach z Kantových prednášok k logike sú naznačené veľmi stručné dejiny filozofie, pričom ich sprevádza nasledujúca úvaha, ktorá akoby zámerne dopĺňala známe, často interpretované a odmietané formulácie z *Kritiky čistého rozumu*: „... od čias Aristotela logika veľa nezískala *na obsahu*, čo je vlastne nemožné v súlade s jej povahou. Predsa však môže veľa získať, pokiaľ ide o *presnosť, určitosť a zreteľnosť*“ (Kant 1800, 18). Z citovanej pasáže sa dá usúdiť, že uzavretosť logiky sa týka obsahu, ktorý logika nemôže rozširovať, pretože ho nemôže ani produkovať. Presnosť, určitosť a zreteľnosť sa potom môžu týkať formy (aj keď to nie je uvedené explicitne, ale len v kontrastnom odlíšení od obsahu). L. Menzel z tejto poznámky dokonca odvodil smelý záver, že tu ide o „uznanie takmer neobmedzeného vývoja formalizačných techník“ (Menzel 1962, 120). Aj keď je takéto hodnotenie možno až príliš odvážne, v citovanom Kantovom texte je skutočne zaujímavé vyjadrenie, že logika „môže veľa získať“. Takýto možný a napokon aj skutočný zisk sa teda netýka obsahu. Tkvie v rozvoji všeobecnej (v našom ponímaní formálnej) logiky. A podľa Kanta sa na rozvoji všeobecnej logiky podieľali špeciálne dvaja autori – Leibniz a Wolff. Wolffovu všeobecnú logiku dokonca pokladá za doteraz najlepšiu, pričom tvrdí, že „niektorí ju spájali s aristotelovskou“ ([Kant 1800, 18]; pozri tiež poznámky v *Logik Pölitz* [Kant 1966b, 509] a *Wiener Logik* [Kant 1966b, 795]). Keby Kant striktno a v absolútnom zmysle slova trval na tom, že logika nemohla a už ani nemôže od čias Aristotela urobiť ani jediný krok vpred, sama

možnosť spájania alebo nespájania akejkoľvek podoby (všeobecnej) logiky s aristotelovskou tradíciou by zrejme vôbec neprichádzala do úvahy. Kant teda mal celkom iste základný prehľad o dejinách a súčasnosti logiky a docenil aj význam Leibniza, ktorý patril k nemnohým filozofom a logikom, ktorí sa výraznejšie odchyľili od spoľahlivo vychodených cestičiek tradičnej aristotelovskej logiky, aj keď ju celkom neprekonali.

Bez ohľadu na to, či Leibnizovu a Wolffovu logiku pokladal alebo nepokladal za aristotelovskú, Kant pochopiteľne narábal s výsledkami a terminológiou subjektovo-predikátovej (aristotelovskej) logiky, prípadne štandardne analyzovanými logickými zákonmi (zákon vylúčenia tretieho, zákon negovania sporu, zákon dostatočného dôvodu - i keď postavenie v závere spomenutého zákona v prostredí logiky je najmä zo súčasného pohľadu dosť problematické). Hoci sa Kant v zásade pohyboval v tomto obmedzenom a obmedzujúcom rámci, predsa len ponúkol zopár kritických postrehov vo vzťahu k sylogistike, napríklad vo svojom spise z roku 1762 (*Die falsche Spitzfindigkeit der vier syllogistischen Figuren*). Kant v ňom spochybňuje opodstatnenosť zložitej výstavby sylogistiky, ktorá sa zameriava na podrobný opis všetkých štyroch figúr sylogizmu. Pre vykonávanie dôkazov totiž celkom postačujú mody prvej figúry sylogizmu a niet rozumného dôvodu preferovať redundantné skúmanie. Nekritické scholastické vzdvihovanie zbytočne rozvetvenej sylogistiky preto Kant považuje za falošné mudrланstvo. Napriek tomu však neprekonal, a ani nemohol prekonať, subjektovo-predikátový fundament aristotelovskej logiky, ktorej súčasťou je aj učenie o sylogizme.

Preto nečudo, že v renomovanom prehľade dejín logiky od Knealovcov (pozri Kneale, W., Kneale, M. 1971) si Kant nevyslúžil veľmi pozitívne hodnotenie. V otázke jeho postoja k dejinám logiky mu Knealovci pripisujú skôr istú pasivitu alebo nevšímavosť, keďže sa ani priveľmi nepokúšal obohatiť Aristotelovo dedičstvo, ani sa v (Jäscheho) *Logike* bližšie nevenoval problému sylogistiky (Kneale, W., Kneale, M. 1971, 354). Čo však (podľa Knealovcov) bolo ešte horšie, Kant porušil vlastné tézy o čistote logiky a v prospech rozvoja transcendentálneho prišiel s niečím, čo malo povahu zvláštnej zmiešaniny metafyziky a epistemológie a čo bolo neskôr Hegelom a ďalšími idealistami 19. storočia vyhlasované za logiku. A hoci podľa neho po Aristotelovi logika nemala nárok urobiť ani krok, už len Kantovo narábanie s tradičnými pojmami svedčí skôr o zmiešaní aristotelovských a stoických vplyvov (napr. pri vytvorení tabuľky súdov v *Kritike čistého rozumu*) (Kneale, W., Kneale, M. 1971, 355 – 356). Ďalší problém sa skrýva za Kantovým odlíšením analytických a syntetických výrokov. Kritérium obsiahnutosti pojmu predikátu v pojme subjektu sa totiž týka iba výrokov základnej subjektovo-predikátovej formy a Kant použitie tohto kritéria nijako nepredvádza na hypotetických či disjunktívnych súdoch. Je však pravda, že Kant prichádza aj s inak formulovaným kritériom analytickosti, ktoré je univerzálnejšie a väčšmi vyhovuje jeho zámerom. Podľa neho je analytickosť spojená so zákonom sporu (princípom negovania sporu), teda pravdivosť analytických výrokov je dostatočne rozpoznaná z vety sporu. Inak povedané, negácia analytický pravdivého výroku implikuje spor (v skutočnosti však ani toto kritérium nie je dostatočné pre odlíšenie analytických viet; pozri Kneale, W., Kneale, M. 1970, 357).

Na druhej strane Kant má isté zásluhy o rozvoj modernej logiky a jeho hodnotenie vonkoncom nemusí byť také negatívne, akým bolo v práci Knealovcov. Kant totiž preskúmal základy troch dôležitých štruktúrnych prvkov modernej logiky, ktorými sú „rozlíšenie medzi pojmom a predmetom, primárnosť propozície (alebo vety) ako jednotky logickej analýzy a koncepcia logiky ako skúmanie štruktúry logických systémov a nielen platnosti individuálnych inferencií“ (Tiles 2004, 85). Odlišné hodnotenia Kanta ako logika sú často dané zmenou perspektívy a odvíjajú sa od toho, či sledujeme, ako Kant naložil s učením svojich predchodcov (Leibniza nevynímajúc), alebo zdôrazníme to, čo Kant, prinajmenšom v podobe inšpirácie, zanechal svojim nasledovníkom. Týka sa to aj *Kritiky čistého rozumu*, pretože podľa niektorých bádateľov by Kantove úvahy o predmete skúmania logiky, o jej rozsahu a jej mieste v rámci teórie racionality „mali byť v každom prípade považované za priekopnícke“ (Lapointe, Armstrong 2014, 273).

Všeobecná a špeciálna logika. Vyššie spomínaný *Úvod* k druhému vydaniu *Kritiky čistého rozumu*, ale rovnako tak aj iné Kantove práce, ktoré sa v rôznych podobách zmieňujú o logike, jej predmete, úlohách a poslaní, sú z viacerých dôvodov významné najmä odlíšením všeobecnej a špeciálnej logiky.

Rozdelenie logiky na všeobecnú a špeciálnu sa vyskytlo u Kanta v určitých náznakoch už v tzv. predkritickom období. S rozdelením logiky na dve oblasti sa možno stretnúť už pred Kantom, no staršie prístupy sa nedajú celkom jednoznačne interpretovať ako pokusy o rozlíšenie všeobecnej a špeciálnej logiky v kantovskom zmysle. Povaha rôznych prác už v predkritickom období ukazuje Kantov postupný rozchod s neoleibnizovským chápaním povahy logiky.

V *Kritike čistého rozumu* dané rozdelenie našlo svoje najvýraznejšie vyjadrenie. Všeobecná logika tak podľa Kanta „obsahuje nevyhnutné pravidlá myslenia, bez ktorých nemožno vôbec používať um, a preto sa týka len jeho, bez ohľadu na rozdielnosť predmetov, na ktoré sa um zameriava“ (Kant 1979, 97). Špeciálna logika naproti tomu „obsahuje pravidlá správneho myslenia o určitom druhu predmetov“ (Kant 1979, 97). Všeobecnú logiku Kant ďalej rozdeľuje na čistú a aplikovanú (Kant 1979, 97), na inom mieste a v inom zmysle zasa na analytiku a dialektiku. Kým všeobecná čistá logika „je kánonom umu a rozumu, no tým je iba vzhľadom na formálnu stránku ich používania, pričom obsah môže byť akýkoľvek (empirický alebo transcendentálny)“ (Kant 1979, 97), všeobecná aplikovaná logika „sa zameriava na pravidlá používania umu v subjektívnych empirických podmienkach, o ktorých nás poučá psychológia“ (Kant 1979, 97). Špeciálnu logiku Kant potom taktiež člení na analytiku a dialektiku.

Zdá sa, že v *Predslove* k druhému vydaniu *Kritiky čistého rozumu*, kde Kant narába s názvom *logika* bez akýchkoľvek ďalších prívlastkov, uvažuje práve o *všeobecnej čistej logike*, prinajmenšom pokiaľ sa o nej vyjadruje ako o dôkazovej vede. Všeobecná aplikovaná logika, prísne vzaté, vedou nie je. Stavia totiž na empirických a psychologických princípoch, hoci má všeobecnú povahu. Všeobecnosť aplikovanej logiky sa prejavuje v tom, že sa nezaujíma o to, akými predmetmi, resp. akými druhmi predmetov sa um zapodieva. Je pre ňu príznačná pozornosť, ktorú venuje používaniu umu, lepšie povedané

aplikácii jeho pravidiel „*in concreto*, totiž v náhodných podmienkach subjektu, ktoré toto používanie môžu znemožňovať alebo podporovať a ktoré môžu byť dané len empiricky“ (Kant 1979, 98). Spomínané náhodné podmienky dáva do vzťahu s univerzálnosťou logických zákonov a pozorne si všíma rôzne psychologicky ukotvené prekážky, omyly alebo presvedčenia. Vzťah všeobecnej čistej a všeobecnej aplikovanej logiky Kant opisuje prostredníctvom analogického vzťahu medzi čistou morálkou a mravoukou. Zo vzájomného porovnania vyplýva, že mravouka nikdy nemôže byť naozajstnou a dôkazovou vedou, lebo potrebuje – takisto ako aplikovaná logika – empirické a psychologické princípy.

Už v *Správe o príprave prednášok na zimný semester 1765 – 1766*, ktorá vyšla šesťnásť rokov pred prvou z *Kritik*, sa vyskytuje dualistické členenie logiky, ktoré má pravdepodobne starší pôvod, pričom isté náznaky sú prítomné aj u novovekých aristotelikov, resp. v Meierovej logike (Pozzo 1998, 305 – 306). Kant hovorí o dvoch typoch logiky. „Prvý je kritikou a návodom *zdravého umu*, ako hraničí na jednej strane s hrubými pojmami a nevedomosťou, na druhej strane s vedou a učenosťou... Druhý typ logiky je kritika a návod *učenosti ako takej* a nemožno ju preberať inak ako podľa vied, ktorých organonom má byť“ (Kant 1999, 51). Ťažko povedať, nakoľko sa takáto typológia logík zhoduje či nezhoduje s neskorším Kantovým rozlíšením medzi všeobecnou a špeciálnou logikou. Istá podobnosť sa ukazuje v tom, že ako v prípade logiky prvého typu, tak aj v prípade všeobecnej logiky ide o skúmanie, ktoré neberie do úvahy konkrétnu podobu skúmaných predmetov v rámci určitej vedy, ale všíma si len rozumové formy. Logika druhého typu a rovnako tak špeciálna logika, naopak, berú ohľad na špeciálny predmet, teda na obsah daného skúmania. Pravda, táto podobnosť nie je dokonalá. V logike prvého typu sa totiž Kant účelovo opiera o Meierovu učebnicu, v ktorej vyzdvihuje snahu o pochopenie spôsobu utvárania „síce bežného, ale činného a zdravého umu“, čo súvisí „so životom čínorodým a občianskym“ a na základe toho navrhuje okrem *kritiky rozumu rozvíjať* aj *kritiku vkusu*. Všeobecnú (čistú) logiku však neskôr zbavuje týchto psychologicko-epistemologických prímiesí. Rovnako tak paralely medzi logikou druhého typu a špeciálnou logikou získavajú trhlíny, pretože kým logika druhého typu má a môže byť prezentovaná až na konci skúmania v rámci danej vedy, v prípade špeciálnej logiky Kant takéto podmienky nekladie.

Aj keď vo viacerých prácach Kant viac alebo menej zjavne opisuje charakter všeobecnej logiky, pre jeho filozofickú tvorbu je oveľa príznačnejšie podrobné rozvíjanie špeciálnej logiky. Tá má podľa neho plniť významné funkcie vo vede a filozofii. Konkrétne transcendentálna logika, ktorú rozoberá v *Kritike čistého rozumu* aj v iných prácach, je najvýraznejším druhom špeciálnej logiky. Kant ju rozpracúva v slávnych pasážach venovaných transcendentálnej analytike a transcendentálnej dialektike, ktoré tvoria vetvy transcendentálnej logiky.

Charakter poznámok o rozdelení logiky, o ktorom sa pred Kantom veľmi podrobne a systematicky nehovorilo, takisto umožňuje vysloviť predpoklad, že k prechodu ku kritickému obdobiu došlo u Kanta ešte o trochu skôr, ako sa zvyčajne usudzuje, resp. že tento prechod nemal povahu radikálneho zlomu, ale skôr dlhodobejšieho procesu. Uvedené rozlíšenie nám umožňuje zaradiť podstatné momenty *kritického obratu* do

skoršieho obdobia Kantovho filozofického vývoja. Jeho postupný odklon od wolffovsko-leibnizovskej metafyziky akoby okrem iného našiel vyjadrenie aj v úvahách o predmete a mieste logiky, a to najmä v súvislosti s problematikou formálnosti logiky.

Kantovo chápanie logiky a Leibnizov odkaz. Kant sa kriticky vyrovnával s dobovými metafyzickými projektmi v rozličnej miere a intenzite, čo narážalo aj na problém chápania logiky a jeho dôsledky pre filozofické skúmanie. Podľa W. Lendersa Kant pokračoval v rozvíjaní Leibnizovej analytickej logiky vo svojich predkritických spisoch, ale aj v teórii analytického súdu v *Kritike čistého rozumu* a diskusia o dôsledkoch Leibnizovej logiky ho viedla k jeho kritike filozofii (Lenders 1971, 151). Bohužiaľ však nie je úplne jasné, akými informačnými kanálmi a myšlienkovými cestami sa leibnizovská pečať odráža aj v Kantových spisoch. Kant totiž nemal a objektívne ani nemohol mať k dispozícii dôležité Leibnizove texty k logike³ a učebnice logiky, ktoré sa na Leibniza čiastočne odvolávali (napr. práce Knutsena, Meiera či Baumgartnera) a zároveň mali vplyv aj na Kanta, nachádzali oporu skôr v logike Ch. Wolffa (Lenders 1971, 147). Ide teda o nepriamu a značne skreslenú odozvu. V tejto súvislosti treba pripomenúť, že viaceré relevantné Leibnizove texty k logike boli po prvýkrát vydané až po Kantovej smrti, o čo sa pričínili rôzni editori Leibnizových textov ako J. E. Erdmann (1839 – 1840) či C. I. Gerhard (1849 – 1863), ale najmä L. Couturat vo vydaní Leibnizových prác z roku 1903 (*Opuscules et fragments inédits de Leibniz*).⁴ Je teda celkom pochopiteľné, že Kant sa na Leibniza ako na logika odvolával iba minimálne. V jednej poznámke k prednáškam z logiky (v *Logik Dohna-Wundlacken*) dokonca pri kritike zmienke o Lockeovej filozofii uvádza, že hoci Leibniz „v skutočnosti nenapísal žiadnu logiku, predsa len urobil veľa pre osvetlenie pojmov. Vo svojich prácach vyslovil myšlienky, ktoré neskôr priviedli Wolffa k jeho systému“ (Kant 1966b, 701). Napriek tomu sa leibnizovské motívy u Kanta objavujú, čo mohlo byť spôsobené kombináciou viacerých faktorov, napr. tým, že (leibnizovská) analytická logika v priebehu 18. storočia vošla do všeobecného povedomia⁵ a Kant tak mohol vychádzať z ďalších interpretačných textov, ďalej tým, že

³ W. Lenzen po preštudovaní 2500 rukopisných strán z Leibnizovho archívu zistil, že súčasťou Couturatovho výberu je asi osemdesiat percent Leibnizových logických prác zachovaných v podobe manuskriptov (pozri Lenzen 2004, 5 – 6). To značí, že celá Leibnizova logická spisba nebola dostatočne známa ani približne sto rokov po Kantovej smrti.

⁴ Ak ide o samého Couturata, ten adresoval Kantovi viaceré kritických pripomienok. Vyčítal mu neslávne známy výrok o úplnosti logiky od čias Aristotela a tvrdil, že Kantova logika (podľa Couturata takmer čisto scholastická!) znamenala krok vzad v porovnaní s Leibnizom a jeho školou, v rámci ktorej sa počas 18. storočia zrodili progresívne projekty algoritmickej logiky (Couturat 1901, 440). Couturatov kritický postoj voči Kantovi je však treba zasadiť do širšieho kontextu. V dobových polemikách sa Couturat vyhraňoval voči francúzskym kantovcom a okrem iného poukazoval na neadekvátnosť kantovských interpretácií Leibniza (napr. v otázke štatútu analytických výrokov). Zrejme zavážil aj fakt, že viacerí Couturatovi súčasníci z radov filozofov a matematikov, ktorí boli na rozdiel od neho kritikmi modernej logiky (resp. logistiky), sa hlásili ku Kantovi (bližšie pozri Schmid 2012, 70 – 80).

⁵ Svoju úlohu zohrali prvé edície Leibnizových textov zo 60. rokov 18. storočia (konkrétne Raspeho (1765) a Dutensova (1768), ale aj filozofia logiky prítomná v Leibnizových prácach primárne zame-

Kantom rešpektované práce filozofov (napr. Lamberta), kriticky naladených voči Wolffovi, obsahovali leibnizovské stopy prípadne aj tým, že Kant v rámci kritickej diskusie s Wolffovými názormi tvorivo sformoval vlastné stanoviská (Lenders 1971, 151 – 152).

Leibnizovský moment, ktorý je pre Kanta príznačný, súvisí s už spomínaným dôrazom na formálnosť logiky. Boj o formálny charakter logiky nebol triviálny a mal svoje historické pozadie. Leibniz „žil v období, keď formálna logika čelila ostrému útoku. V predchádzajúcom storočí Peter Ramus a jeho nasledovníci začali napádať prílišnú Aristotelovu autoritu v logických otázkach. Jedným z výsledkov bol postupný úpadok formálnej logiky počas sedemnásteho a osemnásteho storočia, obdobia poznačeného nepriateľstvom (Locke) alebo naivitou (Kant) voči formálnej logike. Formálne štúdie boli čoskoro nahrádzané štúdiami z rétoriky a neformálnej logiky. Ako logik Leibniz zreteľne stál mimo svojej doby“ (Englebretsen 1982, 122). Kant zjavne reagoval na situáciu vo vývoji logiky, čo potvrdzuje priliehavá pripomienka M. Tilesovej, podľa ktorej Kant pôsobil v období, keď bola formálna logika medzi filozofmi buď preceňovaná (ak boli inšpirovaní Lullom alebo Leibnizom), alebo naopak zaznávaná (ak boli ovplyvnení ramistami a karteziánmi) (Tiles 2004, 87). Kantov postoj, ktorý videl perspektívu rozvoja logiky v jej formálnom rámci, ho zaraďuje do leibnizovského tábora.

L. Menzel vo svojej inšpiratívnej štúdií (Menzel 1962) dokazuje, že Kant oceňoval Leibnizove originálne logicko-filozofické myšlienky oveľa viac, ako by sa to mohlo javiť pri zbežnom a povrchnom čítaní Kantovho diela. Existujú totiž najmenej dva dokumenty, v ktorých Kant vyzdvihuje Leibnizovu tzv. *characteristica universalis*, teda necháva sa inšpirovať Leibnizovými úvahami o povahe logického kalkulu. Ide konkrétne o listy Schulzovi z 26. augusta 1783 a Beckovi z 27. septembra 1791. V týchto listoch Kant uvažuje o využití *characteristica universalis* v učení o kategóriách (pri tzv. tabuľke kategórií) a celkovo pri posudzovaní foriem čistého rozumu, konkrétne pri aplikácii na elementárne pojmy. V tomto zmysle podľa Menzela dokonca „Kant naznačuje jednotu logiky a matematiky v podobe logického elementárneho kalkulu“ (Menzel 1962, 123 – 124, pozn. 50), ale len v tejto užšie vymedzenej oblasti, pretože všeobecne Kant matematiku s logikou nezjednocoval. Zároveň je tu aj istá indícia, že Kant po vzore Leibniza pracoval aj s pojmom možného sveta (univerza) (Menzel 1962, 123, 49). Napriek tomu, že spomínaný list Schulzovi bol napísaný štyri roky pred druhým vydaním *Kritiky čistého rozumu*, teda Kant mal možnosť už skôr posúdiť mieru originality Leibniza vo vzťahu k Aristotelovi, v inkriminovanej časti *Predslovu* ku *Kritike čistého rozumu* nie je Leibniz ani nikto iný považovaný za poaristotelovského inovátora logiky. Táto disproporcja sa dá zrejme z pohľadu Kanta vysvetliť obsahovou nerozšíriteľnosťou logiky na jednej strane (tú mal možno na mysli v *Predslove*) a formálnou

raných epistemologicky, napr. v jeho *Nových esejach o ľudskom rozume* (Peckhaus 2012, 15 – 16). Dôsledkom toho v danom čase už bola „na trhu Leibnizova racionalistická filozofia logiky s jej charakteristickou požiadavkou využívať logiku ako sadu nástrojov na objavovanie nových právd a určovanie platnosti daných hypotéz“ (Peckhaus 2012, 16).

variabilnosťou a aplikabilitou logiky na druhej strane (tú pravdepodobne spájajú s Leibnizovým špeciálnym prínosom).

Nejde však len o otázku formálnosti, ktorá by mala byť tematicky posudzovaná. Napríklad C. Tolley vidí nápadnú podobnosť medzi Kantovým a Leibnizovým prístupom k problematike kvantifikácie, ktorý má pôvod už u Aristotela. Ide o istú podobu intenzionalizmu, resp. konceptualizmu či generalizmu v tom zmysle, že ako Leibniz, tak aj Kant pokladajú univerzum kvantifikácie za obmedzené len na holé pojmy, nie však na individuá (na rozdiel od bežného chápania predikátovej logiky prvého rádu). Podľa Kanta a Leibniza by sme výrok „Niektoré α je β “ mali chápať tak, „že nehovorí o nejakom existujúcom *objekte* alebo indivíduu, ale skôr o *idei*, alebo množine ideí – v Kantovej terminológii ide o tvrdenie o *pojme* alebo množine pojmov. Čiastočný kvantifikátor nám umožňuje hovoriť o nejakom pojme, ktorý zahŕňa vlastnosť byť, že je tiež β “ (Tolley 2017, 455). Inak povedané, výrok „niektoré α je β “ hovorí o nejakom pojme (či množine pojmov), ktorý patrí do rozsahu α , že patrí aj do rozsahu β . Ďalšou významnou podobnosťou v Kantovom a Leibnizovom uvažovaní o logike je to, že obaja predmet logiky spájali s niečím, čo súvisí so schopnosťou myslieť a uvažovať ako takou (Tolley 2017, 531). Všeobecné logické princípy, resp. zákony logiky sú pre myslenie konštitutívne (leibnizovskými slovami sú pre myslenie nevyhnutné natoľko, nakoľko sú pre chôdzu, teda pre možnosť chôdze ako takú nevyhnutné svaly a šľachy). Podstatný rozdiel však tkvie v tom, že zatiaľ čo podľa Leibniza logické princípy majú svoj základ vo večnom božom rozume, podľa Kanta nemáme dostatok dôvodov na názor, že konečný a božský intelekt zdieľajú túto konštitutívnu možnosť (Tolley 2017, 532).

M. Škára si (azda trochu špekulatívne) kladie otázku, „akým spôsobom by Kant pristupoval k logike, keby mu bolo dopriate vzhliadnuť Leibnizove úvahy, týkajúce sa jeho novej logiky. Na druhej strane je i dosť prekvapivé, že tento v predkritickom období veľký obdivovateľ Leibniza nebol o jeho úsilí v oblasti budovania logiky čo len okrajovo informovaný“ (Škára 2006, 226). Samozrejme, Kant z objektívnych príčin nemohol mať Leibnizove práce z logiky dobre preštudované. To však celkom neplatí pre priekopníkov modernej logiky v druhej polovici 19. storočia a na začiatku 20. storočia. Rozličné zdroje ukazujú, že istú mieru inšpirácie Leibnizom pociťovali viacerí z nich, pričom je zjavná priama korelácia medzi touto inšpiráciou a vydávaním dôležitých edícií Leibnizových textov.⁶ Prirodzene, nemožno preskúmať, ako by Kant modifikoval svoje chápanie logiky, keby poznal Leibnizove novátorské výsledky. Leibnizovské témy a podnety však Kantovo uvažovanie o logike do istej miery predsa len ovplyvnili.

Literatúra

⁶ V. Peckhaus v tejto súvislosti opisuje, aký význam mala vo filozofii druhej polovice 19. storočia Erdmanova edícia Leibnizových prác a Trendelenburgova prezentácia Leibnizovej semiotiky, osobitne jeho *všeobecnej charakteristiky* (Peckhaus 2012, 18 – 20).

- COUTURAT, L. (1901): *La logique de Leibniz d'après des documents*. Paris: F. Alcan.
- ENGLEBRETTSEN, G. (1982): Leibniz on Logical Syntax. *Studia Leibnitiana*, 14 (1), 119 – 126.
- KANT, I. (1979): *Kritika čistého rozumu*. Bratislava: Pravda.
- KANT, I. (1800): *Logik – Ein Handbuch zu Vorlesungen*. Jäsche, G. B. (ed.). Königsberg: Nicolovius.
- KANT, I. (1999): Správa o príprave prednášok na zimný semester 1765 – 1766. *Filozofia*, 54 (1), 48 – 53.
- KANT (1966a): *Vorlesungen über Logik. Teilband 1. Gesammelte Schriften, Bd. 24, I*. Berlin: Walter de Gruyter.
- KANT (1966b): *Vorlesungen über Logik. Teilband 2. Gesammelte Schriften, Bd. 24, II*. Berlin: Walter de Gruyter.
- KNEALE, W., KNEALE, M. (1971): *The Development of Logic*. Oxford: Oxford University Press.
- LAPOINTE, S., ARMSTRONG, Ch. (2014): Bolzano, Kant, and Leibniz. In: Lapointe, S. – Tolley, C. (eds.): *New Anti-Kant*. Houndmills: Palgrave Macmillan, 272 – 290.
- LENDERS, W. (1971): The Analytic Logic of G. W. Leibniz and Chr. Wolff: A Problem in Kant Research. *Synthese*, 23 (1), 147 – 153.
- LENZEN, W. (2004): Leibniz's Logic. In: Gabbay, D. M. – Woods, J. (eds.): *Handbook of the History of Logic. Vol. 3. The Rise of Modern Logic: From Leibniz to Frege*. Amsterdam: Elsevier, 1 – 83.
- MENZEL, L. (1962): O Kantově názoru na vývoj a dějiny formální logiky. *Filosofický časopis*, 10 (1), 114 – 125.
- PECKHAUS, V. (2012): The Reception of Leibniz's Logic in 19th Century German Philosophy. In: Krömer, R. – Chin-Drian, Y. (eds.): *New Essays on Leibniz Reception In Science and Philosophy of Science 1800 – 2000*. Basel: Springer, 13 – 24.
- POZZO, R. (1998): Kant within the Tradition of Modern Logic: The Role of the „Introduction: Idea of a Transcendental Logic“. *The Review of Metaphysics*, 52, 295 – 310.
- SCHMID, A. - F. (2012): Couturat's Reception of Leibniz. In: Krömer, R. – Chin-Drian, Y. (eds.): *New Essays on Leibniz Reception In Science and Philosophy of Science 1800 – 2000*. Basel: Springer, 65 – 83.
- ŠKÁRA, M. (2006): Kant a logika. In: Belás, L. (ed.): *Sociálno-politická, etická, kultúrno-civilizačná a humanistická relevantnosť Kantovej filozofickej iniciatívy*. Prešov: FF PU, 225 – 232.
- TILES, M. (2004): Kant: From General to Transcendental Logic. In: Gabbay, D. M. – Woods, J. (eds.): *Handbook of the History of Logic. Vol. 3. The Rise of Modern Logic: From Leibniz to Frege*. Amsterdam: Elsevier, 85 – 130.
- TOLLEY, C. (2007): *Kant's conception of logic*. PhD Thesis. Chicago: The University of Chicago.
- TUGENDHAT, E., WOLFOVÁ, U. (1997): *Logicko-sémantická propedeutika*. Praha: Nakladatelství Petr Rezek.

Príspevok je súčasťou riešenia grantovej úlohy *G. W. Leibniz – filozofia raného a stredného obdobia* (KEGA 004UPJŠ-4/2018G).

Eugen Andreanský
 Katedra filozofie a dejín filozofie
 FF UPJŠ v Košiciach
 Moyzesova 9
 040 01 Košice
 Slovenská republika
 e-mail: eugen.andreansky@upjs.sk